

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית שבט תשס"ו

החלטות האקדמיה בדקדוק

בערכת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
82 עמודים + תוכן עניינים מפורט ומפתחות
הקדמה ומבוא מאת רונית גדיש

בחוברת שלפנינו כונסו החלטות האקדמיה בדקדוק למן הקמת האקדמיה ועד ימינו, פרי עמלה של ועדת הדקדוק של האקדמיה מאז ועד עתה.

מסורות העברית לדורותיה מצד אחד והתפתחותה והתבססותה של העברית החדשה מצד שני הן שני הקטבים שבהם האקדמיה פועלת מתוך ניסיון לפשר בין הקטבים ומתוך התלבטות מתמדת "מה לקרב מן החדש ומה לרחק", כלשונו של פרופ' זאב בן-חיים.

חמשת פרקי החוברת מציעים אפוא את קביעותיה של האקדמיה בענייני דקדוק כפי שהלכו והתגבשו במרוצת השנים. שלושת הפרקים הראשונים (והם עיקר החוברת) עוסקים בשם ובפעל: (1) כללים בנטיית השם; (2) השם - משקלים וצורות; (3) כללים בנטיית הפועל. שני הפרקים האחרים עניינם תקנת הלשון (4) ומילים שאולות (5).

בצד כל אחד מן הסעיפים צוין מספרה של ישיבת המליאה שבה התקבלה ההחלטה המובאת בסעיף, והמעיון בחוברת יכול למצוא בכרכי "זיכרונות האקדמיה ללשון העברית" את הדיון בסעיף שהוא מתעניין בו. החלטות חדשות של האקדמיה יתפרסמו באתר האקדמיה באינטרנט.

בשנים האחרונות עסקו חברי ועדת הדקדוק רבות בשאלות שהביאה לפני המזכירות המדעית בעת עריכת קובץ ההחלטות. ואלו חברי ועדת הדקדוק בשנים תשנ"ד-תשס"ה: יהושע בלאו (יו"ר), ארי אבנר, זאב בן-חיים, משה בר-אשר, יוחנן ברויאר (משנת תשס"ד), גדעון גולדנברג, אברהם טל, דוד טנא ז"ל, יוסף יהלום, חיים א' כהן (משנת תשס"ד), מרדכי מישור (משנת תשנ"ח), אהרן ממון (משנת תשנ"ט) ויוסף עופר (משנת תשס"א).

מחיר החוברת 40 ש"ח + 4 ש"ח דמי משלוח
אפשר לשלם בכרטיס אשראי; פרטים בטלפון 02-6493555

לזכרו של גד בן-עמי צרפתי

בשבת חנוכה, אור לראש חודש טבת תשס"ו הלך לעולמו הפרופסור גד בן-עמי צרפתי, מחבריה הוותיקים של האקדמיה ללשון העברית ופרופסור אמריטוס באוניברסיטת בראילן בלשון העברית ובלשונות שמיות. תחום עיסוקו המדעי היה בלשונות עברית ובעיקר סמנטיקה, ועל הישגיו במחקר קיבל בשנת תשס"א את פרס ישראל בחקר הבלשונות.

פרופ' צרפתי היה מראשוני החוקרים במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית (משנת תש"ך) בראשותו של פרופ' זאב בן-חיים, ולימים נבחר לחבר-יועץ באקדמיה (משנת תשל"א) ולחבר מלא (משנת תשל"ד). הוא כיהן כסגן נשיא האקדמיה בשנים תשמ"א-תשמ"ז. ג'ורג'ו צרפתי נולד בטי' במרחשוון תרע"ז (1916) בפיסה שבאיטליה למשפחה יהודית מתבוללת. בנעוריו למד מתמטיקה באוניברסיטת פירנצה וכתב עבודת דוקטור במקצוע זה. בתום לימודיו התגייס לצבא איטליה, ובאוגוסט 1938 - בעת שהיה חניך בקורס קציני תותחנים - התקבל באיטליה חוקי הגזע. תחושת הסכנה סייעה לצרפתי לזכות בתמיכת הוריו ולהגשים את רצונו העז לחיות כיהודי בארץ ישראל. בשנת תרצ"ט (1939) הוא עלה ארצה בגפו במסווה של תייר. משפג תוקף אשרת התייר שלו נאלץ לבחור לו שם בדוי, וכך היה ג'ורג'ו צרפתי לגד בן-עמי (לאחר קום המדינה אימץ את שם המשפחה "בן-עמי" לשמו הפרטי השני).

המשך בעמוד הבא

עוד בגיליון

- "על רכבים ונשקים וכיוצא בהם" מאת חיים א' כהן
- לַמֵּד לְשׁוֹנֵךְ - מונחי בנקאות ושוק ההון ומילים בשימוש כללי
- "פורש ועוזב - במה ננוחם?" מאת ברכה דלמצקי-פישלר

החלטות בדקדוק

ועדת הדקדוק של האקדמיה הביאה למליאת האקדמיה שאלות לדיון ולאישור. הנה כמה מההחלטות שקיבלה האקדמיה בישיבת המליאה בכ"ו במרחשוון תשס"ו (28 בדצמבר 2005):

צורת הרבים של קִיץ ושל חֵיל

ועדת הדקדוק נתבקשה לקבוע (א) מה צורת הרבים של קִיץ, צורה החסרה במקורות, (ב) האם צורת הרבים חֵילות כשרה לשמש צורת רבים לחֵיל אף שבמקורות באות צורות אחרות: חֵילים, חֵילות.

● במקורותינו צורות הרבים של משקל פִּיל הן כגון חֵילים, עֲנִינֹת, עֲרִים, תְּיָשִׁים מזה וכגון אֵילִים, זֵיתִים, לֵילֹת מזה. הואיל וצורת הרבים של קִיץ חסרה במקורות, הוחלט לאשר את שתי דרכי הריבוי של המשקל הזה: קִיצִים, קִיצִים.

● שתי צורות הרבים לחֵיל המצויות במקורות – חֵילים, חֵילות – כמעט אינן משמשות, משום שבמבטא העברית החדשה אין מבחינים בינו ובין צורות הרבים של חֵיל, חֵילת – חֵילות. מורגש אפוא הצורך בבידול בין צורת הרבים של חֵיל ובין צורת הרבים של חֵיל, חֵילת, בייחוד משום שהן יכולות לבוא באותם הקשרים.

הואיל והצורה חֵילות תקינה מבחינת הדקדוק והואיל והיא רווחת בציבור הוחלט לאשרה.

הדו־תנועה iy בפעלים מרובעים בניין פֻּעַל ובמשקל פְּעוּל

על פי כללי ניקוד המקרא הדו־תנועה iy דינה להתכווץ. נשאלה אפוא השאלה אם להתיר לוועדות האקדמיה לחדש פעלים מרובעים שאות השורש השנייה שלהם היא יו"ד בקיום הדו־תנועה iy. למשל, האם להתיר את הניקוד נִיָּלוּ, נִיָּלוּ (בקיום הדו־תנועה) או נִיָּלוּ, נִיָּלוּ (בכיוון הדו־תנועה).

היו שסברו שאין לחרוג מדרך העברית הטברנית, ובייחוד אין לחרוג ממנה בגלל מקרה פרטי כלשהו, ואף הוזכר שהדבר דומה להגיית מעבדה (maabada) בעברית שלנו, שאי אפשר להביעה בניקוד (או מִעֲבֶדָה או מִעֲבִדָּה). לעומתם היו שסברו שהואיל ודוברי העברית הוגים את הדו־תנועה במקרים רבים (למשל, צִינּוּ – היו"ד בלא מכפל ובאפס תנועה), יש לשקף בניקוד גם את ההגייה בקיום הדו־תנועה.

הוחלט להתיר לחדש פעלים מרובעים (כגון נִיָּלוּ) בקיום הדו־תנועה iy.

ניקוד צורות הבינוני דבוקות כינוי המדבר

במקור נֶהְגוּ בעברית הצורות חוֹשֶׁשְׁנִי וכיו"ב. הקריאה המסורה בפי האשכנזים היא בפתח (חוֹשֶׁשְׁנִי) אך יש גם שקוראים בצירי (חוֹשֶׁשְׁנִי). קריאות אלו הן פרי היקש לפעלים בעבר (שְׁמַרְנִי) ובעתיד (יִשְׁמַרְנִי) בעלי כינוי הפעול. בעבר החליטה ועדת הדקדוק לאשר את הצורה חוֹשֶׁשְׁנִי וכיו"ב בנימוק שצורה זו מאפשרת בקלות את גזירתה של צורת הנקבה חוֹשֶׁשְׁתְּנִי. בזמן האחרון שוב נדרשה ועדת הדקדוק לשאלה זו וקבעה כי בוודאי יש לקיים את הצורות כגון חוֹשֶׁשְׁנִי, שהן המקוריות יותר, ואולם יש לקיים גם את הצורות המאוחרות יותר והרווחות בעברית החדשה, שגם טובי הסופרים בעת החדשה השתמשו בהן, כגון חוֹשֶׁשְׁנִי, שכן קל לגזור מהן את צורות הנקבה. אף שגם בצורות הנקבה נשמעות שתי הצורות – חוֹשֶׁשְׁתְּנִי וחוֹשֶׁשְׁתְּנִי הוחלט לאשר בנקבה את חוֹשֶׁשְׁתְּנִי בלבד.

הוחלט אפוא לזכר – חוֹשֶׁשְׁנִי או חוֹשֶׁשְׁנִי; לנקבה – חוֹשֶׁשְׁתְּנִי.

לזכרו של גד בן־עמי צרפתי

המשך מעמוד קודם

עם עלייתו ארצה ידע פרופ' צרפתי לשלב בין רצונו להיות חלוץ בארץ ישראל – שנים אחדות היה חבר קיבוץ טירת צבי ובין שאיפתו ללמוד לימודי יהדות – היה תלמיד בישיבת כפר הרא"ה ובישיבת מרכז הרב בירושלים.

רק בראשית שנות החמישים פנה פרופ' צרפתי ללימודים בתחום שעתיד ללוות אותו כל ימיו: הוא החל ללמוד בחוגים ללשון עברית ולתלמוד באוניברסיטה העברית, ולאחר שנים אחדות יישם את ידיעותיו במתמטיקה בעבודת הדוקטור שלו שנושאה "מונחי מתמטיקה בספרות העברית המדעית בימי הביניים" (תשכ"ג; בהדרכת פרופ' חיים רבין).

המעבר מתחום המתמטיקה לתחום הלשון העברית קשור בשמו של פרופ' יחזקאל קוטשר, שהיה ידיד משפחתה של רחל ז"ל אשת נעוריו של צרפתי: פרופ' קוטשר ביקש מצרפתי לקרוא עמו ספר בלשנות באיטלקית ובתמורה הציע לו ללמוד ארמית. לפרופ' קוטשר החזיק צרפתי טובה מרובה והעריצו כל ימיו.

בשנת תשכ"ג החל צרפתי ללמד במחלקה ללשון עברית וללשונות שמיות באוניברסיטת ברא"ל, ועשה בה את רוב שנותיו במחקר ובהוראה.

בשנים האחרונות עסק פרופ' צרפתי באיתור ובקטלוג של יצירות אמנות אירופיות ששולבו בהן מילים עבריות. בסדרת מאמרים שפרסם ב"לשונו לעם" הוצגו כמה מן היצירות האלה.

היכרותי עם פרופ' צרפתי החלה זמן קצר לאחר שעליתי ארצה. פגשתי את פרופ' צרפתי שהתעניין במשמעי האספקטים בפועל ולשם כך רצה ללמוד רוסית. הוא ביקש להיעזר בי ובתמורה הציע ללמדני את מקצועות היהדות – אולי בהשראת הדרך שנהג בו בזמנו פרופ' קוטשר. התחלנו בלימודי המשנה, מסכת שבת, על פי כ"י קאופמן ופרמה. אחרי כן נתרחו השיעורים ופרופ' צרפתי הוסיף ל"תכנית הלימודים" שלי את פרשת השבוע בתרגום פשיטתא – באמרו שידיעת הסורית הכרחית להבנת לשון חכמים, ואת מכילתא לרבי ישמעאל – בהסבירו שמדרש ההלכה הוא כלי חשוב לחקר הסמנטיקה העברית. לעתים קרובות גם זכיתי לעצתו הטובה בצעדי הראשונים במחקר הלשון, ולעתים זכיתי לעזור לו במעט בענייני "התחביב" – כך כינה את עיסוקו בשנים האחרונות בחשיפה ובפענוח של של מילים עבריות בתמונות של ציירים אירופים.

פרופ' צרפתי היה איש אציל, נוח לבריות ואהוד על הכול, שידע ליצור אווירה נעימה ונינוחה בכל מקום שהיה בו. היה ענו בהליכותיו וענו בלבבו. "נעשיתי פרופסור בטעות" – כך נהג לומר – "בזכות הוריי הייתה לי קצת השכלה כללית ובזכות החזרה בתשובה קצת השכלה יהודית. כל שידעתי היה לשלב בין שתי אלו". כמעט תמיד נמנע מלצטט את מאמריו הוא ברשימות ביבליוגרפיות. כשהעלו בפניו נושא מחקר שכבר עסק בו היה אומר "נדמה לי שכתבו על זה".

על אף השינוי שחל בחייו משנעשה יהודי דתי ועלה ארצה, תמיד נשאר איטליה ובית הוריו בבחינת "בור ששתה ממנו". הוא חיבב את הלשון האיטלקית חיבה יתרה, בייחוד את הניב הטוסקאני שדיבר בילדותו, דקלם בעל פה משירת דאנטה, ידע להעריך ביצוע מוצלח של אופרה וגם תבשיל פסטה משובח. כשהיה מתאר את עיר ילדותו היה נדמה לשומע שהוא מטייל בהקיץ ברחובות פירנצה. צרפתי הרבה להיזכר בהוריו בגעגועים ובהערצה.

משנתבשר על זכיתו בפרס ישראל שמח על ההכרה במפעלו המדעי.

קרן זיכרון

יהי זכרו ברוך

ברק דן

פורש ועוזב – במה ננוחם?

דברים במסיבת הפגדה לד"ר מרדכי מישור עם צאתו לגמלאות

מאת ברכה דלמצקי־פישלר

היא נושא המעסיק את מישור. הפועל **עזב** הוא דוגמה למערכת יחסים זו.

ברשימת טעויות נפוצות כתב יוסף קלוזנר: "במקום 'הניח' אנו מוצאים לעתים קרובות 'עזב'. התלמידים המדברים עברית בארץ־ישראל, כשפוגעים בהם חבריהם, צועקים לא 'הנח' אלא 'עזוב!' וראוי לדקדק בזה, כי כל עצם השחתת־הלשון אינה באה אלא על־ידי ערבובים וחלופים כאלה" ("טעויות", השפה, תרע"ב-תרע"ג, עמ' 156).

קלוזנר לא נתן טעם לאיסור, אבל הטעם משתמע מטור הלשון "לשונונו לעם" שהופיע מדי שבוע בעיתון "הארץ" בשנים תרצ"ב-תש"ח (מבחר מתוך המדור הזה עומד לראות אור בקרוב בהוצאת האקדמיה ללשון העברית). בטור שהתפרסם ביום י"ט במרחשוון תרצ"ו ממליץ הכותב (כנראה אחד העורכים) לתקן את המשפט "**עזוב** את הילד מהציק לו", בטענה ש"הכוונה היא שיניח לו ולא שיעזוב אותו לנפשו". וטעם התיקון הוא שבמקורות אין לשון "עזיבה" אלא למורת רוחו של העוזב (גם יהרבולום ממליץ לומר: "**הנח, הרף, חדל** תחת **עזוב**"; "תקוני לשון", לשונונו לעם א [תש"ה], קונטרס ג, עמ' 11). על ההבחנה הזאת אפשר ללמוד גם בדרך עקיפין מבעל המצודות המפרש את הצורה **משולח**: "נעזב לרצון עצמו" (מצודת ציון, ישעיהו טז, ב).

ואכן, בעניין זה קיימת באותה התקופה אחדות דעים, לפחות למעשה: על פי מאגר המילון ההיסטורי מנדלי גנסין, ביאליק והזו מרבים בפעלים **הנח!**, **חדל!**, **הרף!** – ואפילו **שבוק** הארמי בלשון הילדים ברומן "בישוב של יער" מאת חיים הזו – או בפעלים המלווים בכינוי המושא: "הרפה ליי" (מסיפור השונמית ואליהו), "הניחה ליי" (כבמעשה העגל), "שלחני" (על פי בקשת השחרור של יעקב מן המלאך). פעלים אלו הם בחזקת תרגום ספרותי למקבילות מלשונות דיבור זרות (כיידיש ולשוונות סלוויות) בתוך יצירות המתרחשות ברובן במזרח אירופה. לעומת אלה הפועל **עזוב** מתועד בסיפור "מהתחלה" שנמצא בעזבונו של ברנר ונדפס שנה לאחר הירצחו (התקופה, טז, תרפ"ב). בסיפור זה שירות רבות ובהן שאילות ישירות מן הדיבור הארץ־ישראלי, כגון "הברוגז" (עמ' 19), "בטחתי" (עמ' 43 ועוד), "זה מגיע לך" (עמ' 48), "למה? למה שאת לא נותנת ליי" (עמ' 52). בצד אלה נכתב כמה פעמים גם לשון הציווי "עזוב!" (עמ' 25 ועוד).

מקץ חצי יובל, בספרו "כיבושי העברית בדורנו" (מרחביה 1946), יצחק אבינרי מסתייע בעדות מפירוש אבן עזרא ומתיר לילדים (ילדיהם או נכדיהם של הילדים במאמרו של קלוזנר) את השימוש ב**עזוב**. הוא טוען שזו מלחמה אבודה (עמ' 158), ו"הביטוי הזה לא יעקר!" (עמ' 157). לאחר עוד תריסר שנים בפנית הלשון שלו ב"על המשמר" בשנת תשי"ח הוא תומך את דבריו הקודמים בעדות מן המקרא: "עד שאני מביא דוגמה מלשון הראביע [אברהם אבן עזרא] – מוטב לי להביא דוגמה ממקרא מפורש: 'הרף מאף ועזוב חמה' (תהלים לז, ח). הרי כאן הרף מן ועזוב את – בענין אחד ממש [...] נמצא שאין לראות את עזב כמשמש לענין נטישה והזנחה בלבד" (יד הלשון, תל־אביב תשכ"ה, עמ' 448).

את הפסיקה שאין הפועל **עזב** משמש אלא לענין נטישה והזנחה מייחס אבינרי ללינק (בעל "בית המדרש"), ואפשר שהוא המקור לחזית הנורמטיבית כנגד **עזוב**. על דברי אבינרי המצדיקים בדיעבד את **עזוב** שבפי הילדים אפשר להוסיף גם הניעה (מוטיבציה) מלכתחילה: **עזוב** שומר על דמיון פונטי למילים המקבילות במשמעות

נתבקשתי לשאת דברים במעמד זה ולצרף לדברי הפגדה דברי תורה מן העבודה במפעל המילון ההיסטורי. הנושאים שבחרתי לדבר עליהם – פרישה, עזיבה ונחמה – מלבד שהם ביטוי לרגשותי ולרגשות חבריי, הם מוכיחים – כמו נושאים רבים אחרים – את הרציפות של הלשון העברית והספרות העברית ואת הקשר שבין המדור לספרות החדשה שאני עובדת במסגרתו לבין המדור לספרות העתיקה שמוטי עמד בראשו עד היום, ומדגימים כיצד זוכה "חומר לשון ישן" ל"קצב חיות חדש ומחדש", כלשון דב טדן.

מפרש = מהלך

את הרומן "אורח נטה ללון" פרסם שמואל יוסף עגנון בהמשכים יומיים בעיתון "הארץ" בשנת תרצ"ט. בהמשך מספר 10 כתב: "**ומפרשים** חמשה ימים בים עד שמגיעים ליפו". בארכיון עגנון (השוכן במכון לכתבי יד בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים) שמור אגד דפים בכתב ידו של הבלשן חנוך ילון, והוא מכיל הערות לפרסום זה של הרומן (תודה למר רפאל וייזר שהתיר את הפרסום). על אותו המקום העיר ילון במילים זהירות: "ספינה **מפרשת מן הנמל ומהלכת בים**. הלא כן?" (ההדגשות באות עבה כאן ולהלן הן שלי). את הצירוף **מפרש בים** שאל עגנון מן המדרש, כגון "ספינות שהיו מפרשות בים הגדול" (בראשית רבה לט, יא), ואילו תיקונו של ילון מנומק בדרך ההיגיון הסמנטי, ולפיו **פירש** פירושו יצא מן, והוא פועל המצייץ **התחלת** פעולה, היינו פעולה קצרה וחד־פעמית, לעומת **מהלך** המצייץ פעולה מתמשכת.

עגנון נענה להצעת ילון ותיקן: "**ומהלכים** חמשה ימים בים עד שמגיעים ליפו" (מהדורת ת"ש, עמ' מה). וכן הוסיף ותיקן במקומות אחרים בדרכים מגוונות, למשל בסיפור "בלבב ימים": "אוי אנו מתייראות **לפרש** בים" (ספר ביאליק, תל־אביב תרצ"ד, עמ' 18) – תוקן: "**להפליג** בים" (אלו ואלו, עמ' תקיא); "זכו **לפרש בים** לארץ ישראל" (עמ' 23) – תוקן: "זכו **לילך** לארץ ישראל" (עמ' תקיט); "**ומפרש** בים" (עמ' 22) – "**ורשט** בים" (עמ' תקיז); "נכנסה הספינה לים [...] **פירשה והלכה** בנחת רוח" (עמ' 19) – **והיתה מהלכת** בנחת" (עמ' תקיב). ובסיפור "האבות והבנים" כתב: "הספינה עמדה לפרש **לים**" (סמוך ונראה, עמ' 156).

במקרה שלפנינו קיבל עגנון את הגיונו הסמנטי של ילון, אבל לא תמיד אימץ את עצותיו המלומדות של חברו, ופעמים רבות העדיף את הנוסח הכתוב והנמסר, גם אם לא היה זה הנוסח שנצרף במחקר, שכידוע עשוי להיות שנוי במחלוקת ואפילו להתהפך עקב גילויים חדשים. למרבה העניין תיקון כיוצא בו מצוי גם בחילופי נוסח בלשונו של חיים הזו. תחילה כתב: "**פורש** היה ליער **ומפרש** והולך" (בישוב של יער, ברלין-תל־אביב תר"ץ, עמ' 126), ואחר כך תיקן: "היה **פורש** ליער **ומפליג** והולך" (בפרק "מתוך 'בישוב של יער'", שנדפס מחדש בספר חיים הזו, בעריכת ש"י פנואלי, תל־אביב תשי"ד, עמ' 16). שנים מועטות אחרי פטירתם של עגנון וילון ביום אחד ("י"א באדר תשל" – זה בבוקרו וזה בערב) כתב שרגא אברמסון שהמטבע "מפרש בים", המוכר בחיבורים ארץ־ישראליים (תוספתא, ירושלמי ובראשית רבה), הוא המקבילה לצירוף הבבלי "מהלך בספינה" ("על לשון עברי שבבבלי", ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, ב, בעריכת מ"צ קדרי, רמת־גן תשל"ד, עמ' 10 ועמ' 15).

עזוב = נוטש או מניח?

כידוע, מערכת היחסים שבין הנורמה העומדת איתנה בפסיקוטיה לבין הסטנדרד הנע במהלכו ומשתנה בלי הרף

לִמְד לְשׁוֹנֵךְ

התשס"ו - 2006 האקדמיה ללשון העברית * המזכירות המדעית * בעריכת רחל סליג

יְחֻדָּה

יְחֻדָּן - חבר קואליציה; יְחֻדָּנִי - קואליציונני.

■ (coalition: באנגלית) קואליציה

נְגֻדָּה

נְגֻדָּן - אופוזיציונר; נְגֻדָּנִי - אופוזיציונני.

■ (opposition: באנגלית) אופוזיציה

שׁוֹמְרֵן (דְּפִים)

שקית שקופה לשמירת דפים. יש שוֹמְרֵן שבצדו פס צבוע ובו נקבים לתיוק בעוֹקְדָן (קלָסר).

הערה: המונח שוֹמְרֵן נקבע בהשראת מונחי הארכיוונאות חוֹבְקָן, כוֹרְקָן, עוֹטְפָן, סוֹדְרָן ועוֹקְדָן, המציינים תיקים מחזיקי ניירות (ר' "למד לשונך - עלונים ומפתחות" עלון ז, תשנ"ה וכן במאגר המונחים של האקדמיה במרשתת-אינטרנט).

■ (sleeve: באנגלית)

כְּתוּב גֵב, כְּתוּב דֶשׁ

כיתוב גב, כיתוב דש

טקסט הנכתב על גב הספר או בדש הספר, ובו דברים על תוכן הספר, על המחבר וכדומה. כיתוב גב נכתב גם בקופסת תקליטור וכיוצא בה.

■ (blurb: [עגה]) באנגלית

שומרן

כיתוב גב

כיתוב דש

תן דעתך

במילים יְחֻדָּה וְנְגֻדָּה הדל"ת דגושה בדגש קל כדין אותיות בג"ד כפ"ת הבאות אחרי שווא נח. במילים יְחֻדָּן, יְחֻדָּנִי, נְגֻדָּן, נְגֻדָּנִי אין הדל"ת דגושה בדגש קל לפי הקביעה של האקדמיה ללשון העברית שבמשקל פֶּעֶלְאֵן לא יבוא דגש בלמ"ד הפועל. דוגמאות: פֶּלְבָן, צֶרְכָן, צֶלְבָן.

על המונח עֵתִידִית (אקדם 28, עלון 57) נוסף הצירוף חוֹזָה עֵתִידִי (באנגלית: futures contract, futures). המילים הַמְחָאָה וְצִ'ק ממירות את check, cheque באנגלית. (החלטה זו מבטלת את המילה שֶק). המילה יְצִיג, למשל בצירוף שְׁעַר יְצִיג, מנוקדת בקמץ ביו"ד כדוגמת רוב שמות התואר האחרים, כגון אָדִיב, זָרִיז, עָקִיב, בְּהִיר.

הטרמה

■ (front running, gun jumping [עגה]: באנגלית)

מידע פנים שמקבל סוחר בניירות ערך על נייר ערך מסוים של חברה, בטרם היותו זמין או ידוע לציבור. בדרך כלל המידע הזה ידוע רק לאנשי החברה. מטרת ההטרמה היא הפקת רווח. מסחר בניירות ערך הנעשה בעקבות הטרמה הוא עברה על החוק.

הטרמה נגזרת מהמילה טרם, למשל: "וכל שיח השדה טרם יקרה בארץ" (בראשית ב, ה). בימי הביניים, בעיקר בתקופת הפיוט, נגזרו פעלים מהשורש טרם, למשל: טרם (בניין קל), הטרם (בניין הפעיל), הטרם (בניין הופעל). הטרמה היא שם הפעולה של בניין הפעיל. בלשון ימינו חודש שם התואר טרומי, למשל בנייה טרומית (ההטעמה - מלרע) - בניית בניין מראש טרם הרכבתו על הקרקע. טרומי - על פי הכתיב (ולא הקרי) במגילת רות: "ותקם בטרם יכיר איש את רעהו" (ג, יד).

הטיית ספרים

■ (cook the book, window dressing [עגה]: באנגלית)

הטיית ספרים

הצגת מידע המיפה את הנתונים, ואיננה תואמת לגמרי את הנתונים האמתיים.

גזיה

■ (haircut [עגה]: באנגלית)

גיזה

סכום שניתן לעמיל בורסה (או עמיל ניירות ערך; באנגלית: broker, stockbroker) תמורת שירותיו. סכום זה נותר ברשותו לאחר שנוכה הסכום שניתן לו מלכתחילה לרכישה חוזרת של נייר ערך. הגיזה (משורש גז"ז) שבידי העמיל נגזזה מהסכום הכולל של המכירה, דוגמת הצמר שנגזז מן הצאן.

גלגול סרק

■ (churn, churning [עגה]: באנגלית)

קנייה ומכירה שלא לצורך שעושים עמילים בחשבון של לקוח, כדי להרוויח עמלת תיווך תמורת כל קנייה או מכירה. גלגול סרק הוא לא-חוקי ולא-מוסרי והוא עשוי לשמש עילה לתביעה.

בידיים איתנות

■ (in strong hands [עגה]: באנגלית)

בידיים איתנות

החזקה לטווח ארוך של ניירות ערך בידי משקיע. שלא כהחזקה בידיים איתנות היא החזקה לטווח קצר: המשקיע לטווח קצר מוכר ניירות ערך זמן קצר לאחר שקנה אותם כדי להפיק רווחים.

המונחים שבעלון הזה הם לקט מן המילון למונחי הבנקאות ושוק ההון - תשס"ה. הרשימה המלאה - במאגר המונחים של האקדמיה במרשתת-אינטרנט.

תודתנו לפרופ' יוסי יגיל מאוניברסיטת חיפה, חבר ועדת הבנקאות ושוק ההון, על סיועו הרב בהכנת העלון.

על רִכְבִּים וְנִשְׁקִים וְכִיּוּצָא בָהֶם

מאת חיים א' כהן

על גב זה"ה, וכגון הרא"ש שהביא את דברי רבנו תם בדבר אכילת "מיני לחמים של עובד כוכבים" (הרא"ש לעבודה זרה, פ"ב, כט), ועוד הרבה בספרות הרבנית לדורותיה.

רכב
רכב נמצא במקרא כשם קיבוצי "ברכבו ובפרשיו" – שמות יד, טו ועוד), אך נמצאנו בו גם במשמע של יחיד: "איש בְּרִכְבוֹ" (מלכים ב' ט, כא; וכתב שם רד"ק בפסוק כה: "שהיו רוכבים שניהם ברכב אחד"), ועוד. כן נוצרה ממנו צורת הריבוי: "לְסִסְתֵי בְּרִכְבֵי פְרָעָה דְמִיתִידָךְ" (שיר השירים א, ט).

והרי זה ממש התהליך המוכר בעברית בת ימינו: (1) **רכב** – שם קיבוצי ← (2) **רכב** שם יחיד ספיר ← (3) צורת ריבוי של המילה במשמעותה כשם ספיר: **רִכְבִּים**.

וראוי להביא כאן את דברי אבן ג'ינאח באשר למילה זו ושימושיה במקרא. וכך כתב בספר הרקמה (מהדורת וילנסקי, עמ' שצה): "ישני רכב סוסים" (מלכים ב' ז, יד), כי רכב שם לאחד וליותר מאחד מן המרכבות, כאשר עתיד להתבאר זה בשערנו מספר השרשים". ואכן, בספר השרשים, שורש רכב, הרחיב בדבר וכתב:

ונאמר ביחיד "איש ברכבו" [מל"ב ט, כא], "ויכרע ברכבו" [שם, שם כד], "ויורִקְבוּ אֹתוֹ ברכבו" [שם י, טז], ויכשר להיות רכב שם כולל לכל המרכבות, ויורה על זה אמרו "ויקחו שני רכב סוסים" [שם ז, יד], על דרך ביאור מהות הרכב [כלומר "סוסים" מבאר את מהות הרכב], וכמהו "יִרְאָה צַמֵּד רֶכֶב פְּרָשִׁים" (ישעיהו כא, ז) על דרך הביאור גם כן.

אין צורך להכביר מילים על השימוש המרובה ב**רכב** בעברית בת ימינו עד כדי דחיקת המכונות מפניו. דומה שתחילתו של שימוש זה בצבא, וצמיחתו באה משום הצורך לציין מיני רכב, הוא שאבן ג'ינאח כינהו "שם כולל לכל המרכבות". מכאן חלחל שימוש זה, כדרכם של שימושים לשוניים צבאיים רבים, גם אל הלשון ה"אזרחית", תחילה במנהל – "רכב צמוד", "רשיון רכב" וכדומה – ומכאן בשימוש הכללי ("אני רוצה להחליף את הרכבי", "איפה החנית את הרכבי?" ועוד ועוד).

יצוין עוד שלפני כחמש-עשרה שנה אימצה אף האקדמיה ללשון העברית את השימוש הישן-חדש הזה של המילה **רִכְבֵי**, ביחיד ובריבוי, וכך הוא למשל במילון למונחי הנדסת דרכים משנת תש"ן (1990) שהועמדו בו **רִכְבֵי** ו**רִכְבִּים** כנרדפות ל**כלי רכב** ו**כלי רכב** וכמשמשות לצדן (ראו במאגר המונחים של האקדמיה באינטרנט; תודתי לרונית גדיש, שהפנתה אותי למילון זה).

בקר וצאן

בקר וצאן שמות קיבוציים הם, כידוע, אך כבר במקרא הם באים לציין גם את היחידות, כגון "חמישה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה" (שמות כא, לז) – "חמשה בקר", "ארבע צאן", היינו חמש יחידות מן הבקר או ארבע יחידות מן הצאן. ונמצא עוד "בְּקָר שְׁנָיִם" (במדבר ז, יז; והשוו שם: "אֵילִם חֲמֵשָׁה עֲתוּדִים חֲמֵשָׁה כְּבָשִׂים [...] חֲמֵשָׁה").

תופעה רווחת היא בעברית בת ימינו, וכפי שנראה להלן גם בעברית לדורותיה, ששם המשמש מלכתחילה כשם קיבוצי מתגלגל במהלך הזמן לשמש כשם ספיר, שם המציין יחידה אחת – הפרט האחד מן הכלל. מעבר זה (המעורר לעתים ספקות בקרב טהרני לשון אחדים) טבעי הוא: הלשון הטבעית, לשון בני אדם, היא המפתחת אותו. כך הוא, למשל, מה שאירע למילת **רכב** המשמשת לרוב בלשון ימינו לציין הרכב האחד, הספיר. ממילא מובן שמכאן ועד יצירת ריבוי לאותם שמות המציינים מלכתחילה את הקיבוץ הדרך קצרה מאוד ואפילו אוטומטית. כיוון שה**רִכְבֵי** מציין את היחידה האחת, יצירת הריבוי **רִכְבִּים** מתבקשת מאליה.

ברשימה קצרה זו יוצגו שמות אחדים מרבדיה הקלסיים של העברית, שחל בהם מהלך זה, תוך בירורם לפרטיהם.

לחם

במקרא משמש **לחם** כשם בלתי ספיר: "בזעת אפיך תאכל לחם" (בראשית ג, יט), "ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין" (שם יד, יח), ועוד הרבה (ואין צריך לומר שהוא משמש גם לציין מזונו של אדם בכללו, והשוו לחם הערבית, שפירושו בה 'בשר'). לציין היחידה (או פיסת לחם, פרוסת לחם) משמש במקרא הצירוף "פת לחם", כגון "ועל פת לחם יפשע גבר" (משלי כא, כח), וכן "כיכר לחם". ואולם כבר במקרא נמצא את **לחם** כשם ספיר כגון "שתי לחם" (שמואל א' י, ד) – לעומת "שלושת ככרות לחם" (שם, פסוק ג') – וכן "ועשרה לחם הזה" (שם, יז, יז), "מאתים לחם" (שם כה, יח). אך אף שעניינו בכל הכתובים הללו ריבוי יחידות, עדיין אין המקרא מוציאו בלשון ריבוי של ממש: לא "שלושה לחמים" כי אם "שלושה ככרות לחם", לא "עשרה לחמים" כי אם "עשרה לחם". ואף זאת: בבוא התרגום הארמי לתרגם (בשמואל א', שם) "שתי לחם" זה, שבלשונו המדוברת הוא "שני לחמים", דקדק ותרגם: "ותרתין גריצן דלחם" היינו "שתי ככרות לחם", או כפי שפירש רד"ק שם: "חלות לחם". ומפני שזר הדבר בלשון – בוודאי מבחינת כללי שם המספר שבמקרא, שהשם הנמנה בא בריבוי במקום שהמספר המונה אותו הוא מ־2 עד 10 – ראה יונה אבן ג'ינאח לפרש לשון "שתי לחם" כמקרא קצר, בהשמטת המילה **כיכרות**: "וונתנו לך שתי לחם, כלומר, שתי ככרות לחם" (ספר הרקמה בתרגומו של יהודה אבן תבון, מהדורת וילנסקי, עמ' רע, ויעוין בהערה 6 שם). וכאן המקום לציין עוד שהמונח ההלכתי "שתי הלחם", המשמש את חז"ל לציין את "לחם תנופה שתיים" (ויקרא כג, יז), היינו שני הלחמים שהיו קרבים בחג השבועות כקרבן מנחה חדשה, נטבע בהשראת הצירוף הזה שבספר שמואל, וכבר ציינו לזה בתוספות למנחות צד ע"א ד"ה "שתי הלחם" (ושם אגב הציון ללשון זכר ונקבה של המילה **לחם**).

צורת הריבוי **לחמים** עולה במפורש בלשון חז"ל: התלמוד הירושלמי (חגיגה פ"ה ה"ח, עט ע"ד) דן בשולחן שבבית המקדש שנטמא, אם מטמא "שני לחמים" אם מטמא "לחם אחד בלבד" (וכבר ציין בן יהודה במילונו ללשון הריבוי המיוחדת הזאת שבירושלמי, ראה בערכו, עמ' 2568). וכן מה שנקרא בפי התנאים "חלות תודה" – הם ארבעים הלחמים הבאים עם קרבן תודה (יעוין למשל במשנה חלה א, ו) – נקרא בתלמוד הבבלי (גם בבביותות המובאות בו) "לחמי תודה". ושימוש זה בצורת הריבוי של **לחם** מתרבה והולך בלשון הרבנית של הראשונים, מפרשי המקרא ומפרשי התלמוד, כגון בתוספות למנחות צד ע"ב המדברים בלחם הפנים שהיה מונח במקדש על השולחן: "שהרי ששה לחמים היו זה

וכך כתב רד"ק בספר השרשים, ערך "צון":

פעם כולל כולם כמו "ואם מן הצאן קרבנו" (ויקרא ג, ו) ופעם פורט על אחד מהם: "ולו צאן שלשת אלפים ואלף עזים" [שמ"א כה, ב], רצה לומר הכבשים [...], והוא שם כולל לא ימצא בלשון רבים, "ושתי צאן" [יש' ז, כא] "וארבע צאן" [שמ' כא, לז] "ומאה צאן" [מל"א ה, ג].

ואולם שלא **כצאן** שלא נמצאה ממנה צורת רבים נמצא כבר במקרא **בְּקָרִים** לציון יחידות הבקר: "היִצְוֹן בסלע סוסיים, אם יחרוש בְּבָקָרִים" (עמוס ו, יב), וכן "ודמות בְּקָרִים" (דברי הימים ב' ד, ג; וראו את הערתו המחכימה של עמוס חכם בפירושו לעמוס במהדורת "דעת מקרא"), ותפס רש"י לשון **בְּקָרִים** זו שבדברי הימים בבואו לפרש את העניין במקבילתו שבמלכים: "יוכל אחוריהם" – של בקרים הללו" (מלכים א' ז, כה) וכן להלן (פסוק כט) "ועל המסגרות אשר בין השלבים" – היו מצוירות צורות אריות, צורות בקרים וכרובים". וכן מצינו בויקרא רבה ה, ג (מהדורת מרגליות, עמ' קה-קו) הדורש את הפסוק "אוכלים קָרִים מצאן" (עמוס ו, ד): "אמרו, כשהיה אחד מהן מבקש לאכל גדי מן הצאן היה מעביר כל הצאן לפניו ועומד עליו ושוחטו, מבקש לאכל עגל היה מעביר כל הבקרים לפניו ועומד עליו ושוחטו". וכן נמצא **בקר** כמציין את היחידה בתוספתא תרומות י, ט: "בקרן של כהן שהיה עומד אצל בקרו של ישראל", והשוו בירושלמי שבת פ"ב ה"א (ד ע"ג), שהובאה שם ברייתא זו ופירש בעל קרבן העדה על אתר: "כהן נתן בהמתו לישראל שיאכילנה..." (על גרסאות בתוספתא זו כפי שהן בירושלמי וביאורה באופן אחר ראו אצל ליברמן בתוספתא כפשוטה לתרומות, עמ' 469, ואכמ"ל בזה).

דס – דמים

שונה במקצת המצב הלשוני המקורי באשר לצורות **דס** ו**דמים**. מלכתחילה מכירה העברית את שתי הצורות האלה, יחיד וריבוי, בלא שינוי במשמעות: "אין לו דס" (במדבר לה, כז) לעומת "אין לו דמים" (שמות כב, א). אין **דָּמִים** אלא 'דס' ואין בו ריבוי של ממש ל"דס". כך אף בלשון חז"ל, אין **דמים** שבביטוי "שפיכות דמים", למשל, מציין ריבוי דווקא. ואולם מאלף הוא שלצורך הדרשה מצאו להם חז"ל משענת בלשון הריבוי **דמים** שבמקרא לדרוש אותה כריבוי של ממש, וכפי שמצינו במשנה (סנהדרין ד, ה):

שכן מצינו בקין שהרג את אחיו שנאמר [בראשית ד, י] "דמי אחיך צועקים", אינו אומר "דס אחיך" אלא "דמי אחיך" – דמו ודס זרעיותיו. דבר אחר, "דמי אחיך", שהיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים.

הן הפירוש הראשון, "דמו ודס זרעיותיו", הן הפירוש השני, "שהיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים", מדברים על לשון רבים של **דס**. הפירוש השני אף קרוב בתפיסתו אל השימוש של **דמים** בימינו: הוא מדבר לא על הדם בכללו כשם קיבוצי אלא על חלקים מן הדם – דס הנמצא כאן ודס הנמצא שם. ויצוין שאבן עזרא הפטין אכן נקט (בפירושו "שיטה אחרת" לבראשית שם) פירוש זה דווקא, והשתמש בו לבאר את ההתאם הדקדוקי שבפסוק: "דמי אחיך. נשפכו במקומות רבים. על כן כתוב צועקים" (כלומר, על כן כתוב "צועקים" בלשון רבים, שהוא שב אל "דמי" ולא אל "קולי"). בתלמוד הבבלי אף נוספה דרשה אחרת ללשון ריבוי זו: "מלמד שעשה קין בהבל אחיו חבורות חבורות, פציעות פציעות, שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה, עד שהגיע לצוארו", ופירש רש"י שם: "חבורות חבורות. לכך נאמר 'דמי'". (ויצוין שבפירושו לתורה [לבראשית ד, י] הביא רש"י כ"דבר אחר" לא את ה"דבר אחר" שבמשנה כי אם את הדרשה שבתלמוד הבבלי, וכך כתב: "**דמי אחיך**. דמו ודס זרעיותיו. דבר אחר, שעשה בו פצעים הרבה שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה").

בלשון ימינו החלה **דמים** לשמש במשמעות של ריבוי לציון "דגימות דס הנלקחות מחולים לצורך בדיקה במעבדה" (לשון הביאור

במילון רב מילים שבעריכת יעקב שויקה), ולא רחוקה היא משמעות זו בכללה (אם כי לא בפרטה, כמובן) מן המשמעויות שניתנו ל**דמים** המקראית בדרשות חז"ל.

מסגרת צרה זו אינה מספקת להעלאת כל השמות שעברו בעברית לדורותיה תהליך דומה (והשוו גבי"ע צרפתי, "מה בין פרי לפרות", לשוננו לעם, נא-נב, עמ' 103-109). די אם נאמר שבחינת תופעה זו בתולדותיה של העברית מאירה באור אחר את עובדת התפשטותה בעברית בת ימינו ואת היאחזותה במילים נוספות. אם נשקו של החייל הוא הרובה האחד שבידו, ואם מצווה הוא לשמור על הנשק ולהקפיד על ניקיונו, אין תמה ש**נשק** זה יוצר צורת ריבוי **נְשָׁקִים** השגורה כה בצבא, ואם ה**ציוד** אינו אך שם קיבוצי כי אם גם שק החפצים (הקייטבג) האחד של החייל, כי אז ממילא מובן שריבויים של שקי חפצים אלו הוא **ציודים**, וכך אף ה**מידע**, שבלשון המשטרה, למשל, מציין גם כל ידיעה וידיעה לעצמה המצטרפת לכלל גדול, מייצר באופן טבעי את הריבוי **מִידְעִים**, וכן הוא באשר ל**קהל** ו**קהלים** ועוד כיוצא בזה. כל אלו אותות של לשון חיה הם; דרכם ומקומם בלשון אינה אחידה והם מתפרסים על פניה לסגנונותיה, לתחומיה ולמשלביה. הצד השווה שבהם שהם מצטרפים לשאר תופעות לשון מסוגים שונים המקיימים כולם כלל גדול שניסחו הרמב"ם בפירושו למשנה בתחילת מסכת תרומות: "...שעיקר כל לשון הוא מה שמדברים בו בעלי אותו לשון ומה שנשמע מהם". ■

פורש ועוזב – במה ננוחם?

המשך מעמוד 3

ובתפקיד בלשונות ההשפעה ב"תקופת התחייה", היידיש: לאַז אָפּ! והרוסית: оставь!

נחמה = נקמה

גם אם לא כל ימיי הרי מקצת ימיי הצטערתי על לשון השבועה "**אראה** בנחמה אם **לא ראיתי**..." (כגון תוספתא כתובות ה, י), ולא נוח לי מהגיונו. והנה מתברר שאינני לבדי, וגדולים ונכבדים כבר התלבטו בו, וגם אם כיבדו את הדרך המסורתית הרי הוסיפו לה גם גרסאות מתקנות, כגון ביטול השלילה בסיפה או תוספת שלילה ברישה. מנדלי: "אראה בנחמה, שאספקלריא גדולה וגם מסרקות **ראיתי** שם!" ("ספר הקבצנים", כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, א, קראקא תרס"ט, עמ' 103), הזו: "אראה בנחמה אם **פקח** הוא לדבר!" (בישוב של יער, ברלין-תל-אביב תר"ץ, עמ' 209), וברנר: "**לא יראה** בנחמה אותו ממונה, אם לא ראה בעיניו שני ילדים מכולל ידוע באחד הגנים של בני-החברה" (שכול וכשלון, ניו-יורק ורשה מוסקווה תר"ף, עמ' 134).

והנה בא מרדכי מישור (בעקבות זאב בן-חיים) ולימדנו שאחד מגוני ההוראה הקדומים של השורש נח"ם הוא 'נקם' (מרדכי מישור, "יום נקמה – יום נחמה", לשוננו סד [תשס"ב], עמ' 153-155). לשון השבועה **אראה בנחמה** יכול אפוא להתפרש 'אראה בנקמה אם לא...!', ואז הוא שב על הגיונו בשלום.

הסופרים בדורות הקודמים בוודאי לא הכירו את החידוש הזה כשכתבו: "אראה בנחמה, אם **לא** ראיתה אשתקד בעיני" (מנדלי, "ספר הקבצנים", שם, עמ' 13), או "תראה בנחמה, אם **לא** מנהג נאה הוא זה..." (יוסף חיים ברנר, בין מים למים, ורשה תר"ע, עמ' 72), אבל אפשר, ואף סביר להניח, שהבינו לשון זה כאילו הוא לשון סגי נהור, לשון נקייה, לשון עקיפין, כדי להימנע מן המילים המבהילות: **אל** אראה בנחמה אם לא...!

ועכשיו שפרש מרדכי ועזב – במה ננוחם? במאמריו אשר ינובון בשיבתו, דשנים ורעניים. ■

